

Jelinek Cs., Bodnár J., Czirfusz M., Gyimesi Z.
(szerk.): Kritikai városkutatás
(L'Harmattan, Budapest, 2013. 507 o.)

BOROS LAJOS

BOROS Lajos: adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék; borosl@geo.u-szeged.hu

Lajos BOROS: assistant professor, Department of Economic and Social Geography, University of Szeged; borosl@geo.u-szeged.hu

A hazai geográfiai kapcsolódású tankönyvek, szakkönyvek közül az elmúlt években sajnálatos módon hiányoznak a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban igen népszerű (reader vagy companion címen megjelenő) szöveggyűjtemények, pedig az egyes irányzatok vagy szerzők gondolkodásmódjának megértése miatt fontos, hogy ne csak az elméletek, kutatások adaptációja, hanem az eredeti szövegek is elérhetőek legyenek az érdeklődő szakmai közönség számára. A *Kritikai városkutatás* ezt a problémát igyekszik orvosolni több mint tucatnyi tanulmány közreadásával. „Célcsoportját” tekintve nem csupán földrajzosoknak szól a kötet, hiszen témáiban, a tanulmányok megközelítésében, sőt a szerkesztői és fordítói csapat összetételében is tükröződik a kritikai elmélet jellege, a tudomány diszkurzív tereinek átalakulása, a merevnek tartott diszciplináris határok átlépése. Így kerülhetnek egy kötetbe, sőt egy tanulmányba egymás mellé politikai gazdaságtani, földrajzi, szociológiai, filozófiai, antropológiai fogalmak és elméletek, amelyek együttesen, rendszerszintű magyarázatra törekedve segítenek jobban megértenünk a várost mint társadalmi képződményt.

De szükség van-e ilyen kötetekre, mint a *Kritikai városkutatás*, és ha igen, miért? Véleményem szerint az első kérdésre egyértelműen igen a válasz. Több, egymásra ható tényező is indokolja ezt – amelyek egyben a miért kérdésre is választ adnak. Az első a fentebb is említett „műfaji” hiányosság, azaz hogy egy-egy téma, tudományterület legfontosabb külföldi szerzőinek írásai sajnos igen sok esetben nem érhetőek el magyarul. Bár felmerülhet, hogy a legfrissebb, legalapvetőbb irodalom elolvasható eredetiben angolul, ez azonban nem jelent megnyugtató megoldást: közismert, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban alacsony az idegennyelv-tudás szintje, így sokaknak nincs lehetőségük az angol nyelvű irodalom olvasására. Ráadásul a kötetben szereplő

tanulmányok eredeti változatai nem egyszer meglehetősen bonyolult nyelvezetűek és logikájúak, és sok esetben kifejezetten széles angol szókincset igényel a megértésük. Így a megértést kettős szűrő nehezíti: a megszokottól eltérő fogalomhasználat és gondolatmenet, valamint a nyelvi kompetenciák hiánya. A fordítások ez utóbbi nehézségre megoldást kínálnak, míg a gondolatmenet és a fogalmak megértésében a kötet fejezeteit bevezető tanulmányok segítenek.

A könyvet az előszót követően Bodnár Judit és Neil Brenner egy-egy bevezető, a későbbi fejezeteket megalapozó tanulmánya indítja. Bodnár tanulmánya – Bevezetés: A kritikai városkutatás kritikája – kifejezetten e kötet számára íródott, és amellett, hogy bemutatja a kritikai elméleteket és kialakulásukat, egyben hazai hatásairól, megjelenési formáikról is rövid áttekintést ad. A kifejezetten didaktikus, jól strukturált, gyakran felbukkanó értelmezési problémákat – amelyek elsősorban a kritika kifejezés többes jelentéstartalmán alapulnak, lásd például Mitchell (2003) írását vagy Beluszky (2009) és Timár (2009) vitáját – tisztázó szöveg mindenképp ajánlott azoknak, akik nem vagy csak érintőlegesen ismerik a frankfurti iskola elméletein alapuló kritikai társadalomtudományt. Brenner tanulmánya – Mi a kritikai városelmélet? – szinte logikus folytatása a Bodnár által leírtaknak, bemutatja, milyen társadalomelméleti alapjai vannak kritikai városkutatásnak és „mi a teendő” a kritikai városkutatók számára. Mindkét írás Marx, Horkheimer, Adorno és Habermas munkásságára építve hangsúlyozza a tudás termelésének neoliberais, pozitívista, technokrata („objektív”) irányzataival kapcsolatos kritika szükségességét, amely egyben az ideológia, az egyenlőtlenség és a hatalmi viszonyok kritikája is.

A kötet az alapozó tanulmányokat követően hat tematikus fejezetre tagozódik – A város politikai gazdaságtana, A város kormányzása, A kreatív város, A biztonságos város, A fenntartható város, A posztoszocialista város –, mindegyiket a nyugati szöveggyűjteményekben megszokott módon egy-egy áttekintő tanulmány vezet be. Ezek a fejezet központi témakörét mutatják be, helyezik kontextusba igen gazdag szakirodalmi háttérrel, rengeteg hivatkozással, így kiváló kiindulópontot jelenthetnek a témában mélyebben elmélyedni kívánó olvasó számára. Ezt követően két-három, az adott kutatási kérdést vagy szempontot kiválóan reprezentáló íráson keresztül ismerhetjük meg a kritikai társadalomtudományi nézőpontot. A tárgyalt témák szükségszerűen nem fedhetik le a kritikai városkutatás egészét, de a fejezetek egytől egyig olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek kifejezetten aktuálisak mind tudományos, mind társadalmi szempontból (a kritikai elmélet szerint ennek a kettőnek egyébként is kéz a kézben kell, kellene járnia). Persze adódik a kérdés: miért kellene, hogy a távoli, „nyugati” nagyvárosokban zajló folyamatok kritikai értékelése érdekeljen minket? A kérdés megválaszolható a kritikai elméletek egyik fő üzenetével: a világ nagyvárosai bár a hatalmi struktúrákban eltérő szereppel bírnak, ugyanazon gazdasági-társadalmi rendszer, a globális kapitalizmus részei, így a másutt lezajló neoliberalizálási folyamatok nálunk is megjelennek, megjelenhetnek. A kapitalizmus számtalan megjelenési formájának (egyenlőtlen fejlődésének) kri-

tikája mindenütt fontos kutatói feladat. Így például a Bernd Belina által a negyedik fejezetben leírt, büntetőpolitikára épülő, a társadalmi problémákat és az egyenlőtlenségeket a jogon keresztül kezelő – és ezzel azokat absztrakttá tevő – városi kormányzás egyre nagyobb teret hódít Magyarországon is, és a közterületi viselkedéssel, a hajléktalanság kriminalizálásával kapcsolatos folyamatok beilleszthetőek-beillesztendőek a kapitalizmus általános logikájába.

Úgy vélem egyébként, hogy a kritikai elméletek hazai relevanciáját meggyőzően alátámasztja a hatodik, a posztoszocialista várossal foglalkozó fejezet is. Ebben szerepel Bodnár Judit eredetileg a *Fin de millénaire Budapest: metamorphoses of urban life* című kötetében (Bodnár 2000) megjelent két, nyugati közönség számára írt tanulmánya, bemutatva a kelet-európai városok „nagy átalakulásának” hátterét és következményeit. Monika Grubbauer a folytonosság és megszakítottság, valamint a szocialista-posztoszocialista városfejlődés kapcsán az egyediség és a hasonlóság dichotómiáját járja körül. Gondolatmenete a *Van-e szocialista urbanizáció?* címen folyó vitát (Enyedi 1989) a városokról szóló posztoszocialista és nyugati tudás termelésének viszonyában értelmezi, és arra a következtetésre jut, hogy az elmélettelenség következtében a kelet-európai városkutatás túlságosan az egyedi vonásokra, az útfüggőségekre koncentrálva nem képes a szélesebb körű vitákba bekapcsolódni. Ezzel egyébként a tanulmány keretes narratívát is teremt: A kritikai városkutatás kritikája című írással induló kötetet a korábbi fejezetek kritikája zárja – ami ugyanebben a kötetben Brenner vagy másutt Smith (2003) által hangsúlyozott (ön)reflexivitás megnyilvánulása.

Grubbauer tanulmánya már részben választ ad arra a gyakori felvetésre, miszerint nem öncélú-e az elméletieskedés, ahelyett, hogy valódi problémákkal foglalkoznának a kutatók? A valóság helyett miért ködös, nehezen érthető filozófálgatással foglalkoznak? Egyetértve Grubbauerrel, és hangsúlyozva az általános, rendszerszintű magyarázatokra törekvés fontosságát, a még teljesebb válasz érdekében ezúttal is a kritikai elmélet érvrendszeréhez kell visszanyúlnunk. Eszerint minden kutatásban van valamilyen elmélet, még ha az nem is explicit módon jelenik meg (Aitken, Valentine 2006). A feltett kérdések, a módszerek, az ezek alapján megfogalmazott válaszok nem önmagukban álló dolgok, hanem egy értékmentesnek egyáltalán nem nevezhető elméleti konstrukció alapján születnek meg (Demeritt 1996; Gregory 1978; Harvey 1972; Litva, Eyles 1995). A kötetben összegyűjtött tanulmányok ráadásul kifejezetten gyakorlatiasak abban az értelemben, hogy a mindennapi életet, napjaink várospolitikáit, az egyenlőtlenség kérdéseit – azaz az olyannyira hiányolt valóságot – helyezik a középpontba. De a „valóság”, a társadalmi jelenségek nem léteznek önmagukban, az elmélet ezek megértéséhez, magyarázatához szükséges, sőt az elméletek maguk is folyamatosan újrakonstruálják a valóságot (Merrifield 1995). A kritikai elmélet pedig nem más, mint egy nézőpont, amely vitatja a pozitivistá, funkcionalista vagy éppen technokrata megközelítések érvényességét, és rámutat azok kapcsolatára a hatalmi viszonyokkal vagy az egyenlőtlenségek újratermelésével. Tudományszociológiai szempontból persze felmerülhet, hogy a kritikai

megközelítések nem a tudományon belüli karrier, azaz egy tudományos mező hatalmi küzdelmeinek eszközei-e – ami teljesen releváns kérdés lehet. Ugyanakkor tovább is vezet egy másik kérdéshez: a kritikai elméletek esetleges elutasítása vajon nem ugyanennek a (hipotetikus) hatalmi küzdelemnek a része?

Bárhogyan is értelmezzük tudományszociológiai szempontból a kritikai városkutatást mint irányzatot, az talán tagadhatatlan, hogy a kötetben összegyűjtött írások hozzájárulhatnak a magyar városkutatás elméleti hátterének színesítéséhez, bővítéséhez, a különböző elméleti irányzatok közti vitákhoz. Annak ellenére ugyanis, hogy például David Harvey, Neil Brenner, Jamie Peck vagy Neil Smith munkáit már hazánkban is egyre többen használják és hivatkozzák, továbbra is gyakori probléma a tisztán empirikus kutatások túlsúlya, illetve a funkcionalista elméletek domináns (sokszor implicit módon, a módszereken vagy a kutatás logikáján át megjelenő) alkalmazása.

A tartalom méltatása mellett mindenképp dicséret illeti a fordítók munkáját: annak ellenére, hogy az egyes tanulmányokat más-más fordította, a kötet szóhasználata, nyelvezete egységes, és a fordítói munka színvonalas. Nem egy esetben nehéz feladattal kellett megküzdeniük a fordítóknak, hiszen eddig a magyarban nem vagy nem egységesen használt kifejezések találó magyarázásait kellett megalkotniuk – és sikerrel tették ezt. A gyűjtemény így hozzájárulhat a hazai szakmai nyelvezet egységesítéséhez, bővítéséhez is, ami többek közt a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás szempontjából lehet hasznos.

A *Kritikai városkutatás* sok fejezete a szerteágazó elméleti-fogalmi háttér miatt nem éppen könnyű olvasmány, de meggyőződésem, hogy annak, aki mélyebben meg szeretné ismerni napjaink városi vizsgálatainak elméleti kereteit, mindenképp hasznos a kiadvány. A városföldrajzzal, városszociológiával foglalkozó doktori kurzusokon pedig egyértelműen erősen ajánlott a könyv, de egyes fejezetek, tanulmányok akár a graduális egyetemi képzésben is használhatóak. Összességében a könyv hozzájárulhat ahhoz, hogy a Beluszky (1989) által több mint két évtizede bírált, és sok esetben ma is jellemző elmélettelenség, elmélet-hiány, az elméleteket a módszerekkel helyettesítő kutatói felfogások mellett újabb nézőpontokkal gazdagodjanak a magyar városkutatások.

Úgy gondolom tehát, hogy a kötet megjelenése igen öröndetes, és csak reménykedni lehet abban, hogy a közeljövőben akár a kritikai városkutatás további (például a domináns angolszász közegen kívüli) eredményeiből vagy más témákból (például gazdaságföldrajzból vagy kulturális földrajzból) újabb hasonló kiadványok látnak napvilágot. Az pedig már csak hab a tortán, hogy mivel egy pályázatnak köszönhetően jelenhetett meg, a kötet ingyenesen letölthető az internetről, a Társadalomelméleti Kollégium honlapjáról (http://tek.bke.hu/kritikai_varos/kotet).

Irodalom

- Aitken, S., Valentine, G. (2006): Ways of knowing and ways of doing geographic research. In: Aitken, S., Valentine, G. (eds.): *Approaches to human geography*. SAGE Publications, London, 1–12.
- Beluszky P. (1989): Magánjelentés a (társadalom)földrajzról. *Tér és Társadalom*, 1., 49–63.
- Beluszky P. (2009): Maradékok boltja (Egy visszavonuló levelei). *Tér és Társadalom*, 3., 205–209.
- Bodnár J. (2000): *Fin de millénaire Budapest: Metamorphoses of urban life*. University of Minnesota Press, Minneapolis
- Demeritt, D. (1996): Social theory and the reconstruction of science and geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 3., 484–503.
- Enyedi Gy. (1989): Van-e szocialista urbanizáció? *Tér és Társadalom*, 2., 92–103.
- Gregory, D. (1978): *Ideology, science and human geography*. Hutchinson, London
- Harvey, D. (1972): Revolutionary and counter revolutionary theory in geography and the problem of ghetto formation. *Antipode*, 2., 1–13.
- Litva, A., Eyles, J. (1995): Coming out: exposing social theory in medical geography. *Health & Place*, 1., 5–14.
- Merrifield, A. (1995): Situated knowledge through exploration: reflections on Bunge's 'geographical expeditions'. *Antipode*, 1., 49–70.
- Mitchell, D. (2003): Kritikai geográfia: kritikus bukás, kritikus siker. *Tér és Társadalom*, 2., 83–86.
- Smith, N. (2003): Jelszavak és könyörtelen kritika: marxizmus és nemzetközi kritikai geográfia. *Tér és Társadalom*, 2., 37–51.
- Timár J. (2009): Kritika és társadalomelmélet – néhány érv a kritikai földrajz „védelmében”. *Tér és Társadalom*, 4., 225–231.